

POČÁTKY, VÝVOJ, SOUČASNOST A PERSPEKTIVY VÝCHOVNÉHO PORADENSTVÍ

Ivana Slavíková

Klíčová slova: Školská poradenská služba, výchovné, výukové a profesní poradenství, systém výchovného poradenství v českém školství - vývoj, výchovný poradce.

Anotace: Článek charakterizuje a hodnotí vývoj výchovného poradenství v českých zemích a porovnává jej se školskými poradenskými službami v některých zemích Evropy a Severní Ameriky. Poukazuje na současné požadavky a z nich vyplývající návrhy na obsahové a organizační změny, o nichž se diskutuje v souvislosti s přípravou nového legislativního zakotvení poradenského systému v českém školství.

Dnes již není pochyb o skutečnosti, že úloha pedagogicko-psychologických podpůrných služeb v našem školství je nezastupitelná. Dokladem toho jsou výsledky více než třicetileté práce systému výchovného poradenství, orientované vždy především na osobnost každého jedince a na podporu kvality jeho života, ale i neustále vzrůstající nároky na rozsah odborné péče tohoto systému o děti a mládež. Cílem stati je stručně charakterizovat a zhodnotit vývoj výchovného poradenství v našich zemích, porovnat se školskými poradenskými službami v zahraničí, poukázat na současné požadavky a z nich vyplývající návrhy na obsahové a organizační změny, o nichž se diskutuje v souvislosti s přípravou nové vyhlášky MŠMT o pedagogicko-psychologickém poradenství.

Východiska a počátky

Poradenské služby, poskytované dnes výchovným poradenstvím, se v našich zemích začaly vyvíjet ve 30. letech tohoto století, kdy vzniklo a rozvinulo se poradenství profesní. Vysokou odbornou úroveň v této oblasti měla činnost Ústavu lidské práce v Praze, který působil v měnících se společ-

enských podmínkách až do 50. let. Ústav, který byl orientován výrazně psychometricky a s jehož prací souvisel rozvoj psychologických testů schopností a zájmových dotazníků, spolupracoval úzce se školami a umožnil získání výchozích zkušeností mnoha poradenským a klinickým psychologům. S ústavem jsou spjata především jména Jana Doležala, Josefa Stavěla, Františka Hyhlíka.

Psychologické poradenství zaměřené na problémy výukové a výchovné se rozvinulo brzy po druhé světové válce, a to zásluhou psychologů pracujících ve zdravotnictví a v ústavech sociálního zabezpečení (Josef Langmeier, Zdeněk Matějček, Jaroslav Jirásek a další). Odborným centrem, které svou činností významně přispělo k rozvoji této oblasti poradenských činností jak po stránce teoretické, tak i metodologické, byl pražský Sociodiagnostický ústav. Zabýval se především výchovnými otázkami a sociální diagnostikou.

Vývoj systému výchovného poradenství v českém školství

V resortu školství se výchovné, výukové a profesní poradenství začalo rozvíjet v první polovině let šedesátých. Směr-

nici Ministerstva školství a kultury (MŠK) „O výchově k volbě povolání“ z roku 1963 byla na středních všeobecně vzdělávacích školách zřízena funkce poradce pro výchovu k volbě povolání; základ k budování pozdější sítě pedagogicko-psychologických poraden a ke specifikaci jejich úkolů položil pokyn MŠK z roku 1967 ke „Zřizování krajských odborných psychologicko-výchovných pracovišť“. V roce 1976 byla vydána „Instrukce o soustavě výchovného poradenství v oboru působnosti Ministerstva školství (MŠ) ČSR“, která vymezila jednotlivé články systému výchovného poradenství (výchovný poradce, okresní pedagogicko-psychologická poradna, krajská pedagogicko-psychologická poradna), rozlišila jejich kompetence a formulovala základní vztahy.

Od počátků byla patrná dvě hlavní „ohniska vývoje“ poradenství s určitými odlišnostmi v obsahovém a metodologickém zaměření: pražské, orientované spíše na vzdělávací problematiku a na profesní orientaci a v souvislosti s tím pak i více psychometricky, a brněnsko-bratislavské, zdůrazňující zejména terapeutické a výchovné aktivity. Vývoj a požadavky praxe vedly v průběhu 70. a 80. let k postupnému vyhraňování spektra pedagogicko-psychologických poradenských činností a k jejich etablování ve školství; současně s tím docházelo ke sbližování obou uvedených přístupů.

Od roku 1980 byl systém výchovného poradenství zakotven ve vyhlášce MŠ ČSR 130/1980 Sb. Organizačně vycházel z hierarchického uspořádání jednotlivých zařízení. Řídícím článkem byl Ústav pro sociální výzkum mládeže a výchovné poradenství při Pedagogické fakultě UK. Zabýval se zejména vědecko-výzkumnou a informační činností, realizoval aktivity v oblasti vzdělávání především pro výchovné poradce a zabezpečoval metodické vedení ředitelů krajských pedagogicko-psychologických poraden.

Krajské pedagogicko-psychologické poradny byly zařízeními školských odborů krajských národních výborů (KNV). Kromě pedagogicko-psychologické péče o žáky středních škol a učilišť zajišťovaly především metodické vedení okresních pedagogicko-psychologických poraden a výchovných poradců středních škol, přenos informací a školicí činnost pro potřeby okresních pedagogicko-psychologických poraden a výchovných poradců na základních a středních školách. Okresní a obvodní pedagogicko-psychologické poradny byly zařízeními školských odborů obvodních národních výborů (ONV). Pečovaly o předškolní děti a žáky základních škol a uskutečňovaly metodickou a školicí činnost pro výchovné poradce, případně i další učitele těchto škol. Výchovní poradci byli ustanovováni školskými odbory KNV, resp. ONV na všech stupních a typech škol. Hlavní pozornost věnovali informační a poradenské činnosti v oblasti profesní orientace, pomáhali při řešení výukových a výchovných problémů žáků a zprostředkovávali kontakt školy, žáků a rodičů s pedagogicko-psychologickými poradnami.

Přes poplatnost ideologickým tlakům, zejména v oblasti poradenství orientovaného na volbu povolání v souvislosti s plánovaným hospodářstvím a skrytou motivací usměrňovat výběr povolání u dětí, prokázalo výchovné poradenství v průběhu svého vývoje do konce let osmdesátých velmi důležitou úlohu v péči o děti a mládež s lehkými formami zdravotního postižení (zejm. LMD, SPU, lehký stupeň mentální retardace), o děti a mládež s problémy v emočním vývoji, v sociální adaptaci, s podprůměrným školským nadáním a dalšími komplikacemi ve vývoji a v chování, které mají za následek výchovné a výukové obtíže, ale i v péči o děti nadprůměrně nadané a v oblasti profesní orientace žáků.

Po roce 1989 došlo ke změnám v organizačním členění výchovného poradenství. Byl zrušen Ústav pro sociální výzkum mládeže a výchovné poradenství při Pedagogické fakultě UK a v souvislosti s novým administrativním správním uspořádáním od r. 1991 také krajské pedagogicko-psychologické poradny, v Praze PPP hl. m. Prahy. Na části škol, zejména středních, zrušili ředitelé výchovného poradce. Úkoly krajských poraden ve vztahu ke středním školám přešly na poradny okresní; ve většině případů však nedošlo k personálnímu posílení těchto poraden, takže jejich kapacita pro plnění nových úkolů byla a dosud je nedostačující. Zcela přerušeno bylo zajišťování koordinační a informační činnosti v systému výchovného poradenství.

Na druhé straně, od r. 1991 se začala velmi rychle rozšiřovat síť speciálně pedagogických center - poradenských pracovišť pro děti se zdravotním postižením, zřizovaných zejména při speciálních mateřských a základních školách pro děti se smyslovým, tělesným nebo mentálním postižením. Vznikly první soukromé a církevní poradny. Některé školy, zejména ve velkých městech, zaměstnávají na část úvazku školní psychology. V únoru 1994 byl zřízen Institut pedagogicko-psychologického poradenství, malá organizace řízená Ministerstvem školství, mládeže a tělesné výchovy (jejím úkolem je odborný servis MŠMT v oblasti výchovného poradenství a zajišťování koordinačních, vzdělávacích a metodických aktivit pro systém výchovného poradenství).

Zahraniční zkušenosti

Odborné poradenské služby jsou nedílnou součástí i všech vyspělých zahraničních systémů školství. V evropských zemích a v zemích Severní Ameriky je školská poradenská služba obvykle realizována poradci, kteří pracují na školách, a poradenskými centry, která mají různé názvy. Tato

centra jsou zakládána buď při školách, nebo častěji jako samostatná poradenská pracoviště. Zajišťují odbornou pomoc a péči v případě problémů vznikajících v procesu výchovy a vývoje dítěte, tj. intervence v oblasti osobnostní problematiky, poruch chování a specifických poruch učení, rodinných vztahů i otázek volby životní dráhy. Konkrétní profil a počet jednotlivých center je určen především potřebami dané oblasti. Počet pracovníků poradenských center (psychologové, sociální pracovníci, logopedi aj.) závisí obvykle na počtu dětí, které v dané oblasti navštěvují školu.

Organizační struktura poradenských center se mění podle zavedených tradic konkrétní země a potřeb oblasti. Můžeme tedy nalézt centra oblastní, která se věnují dětem během celé školní docházky (Velká Británie, Dánsko), centra zaměřená na určitý typ školy (Rakousko), ale i jednotlivé školní psychology, kteří pracují vždy na jedné škole (některé státy USA).

Část činnosti našich pedagogicko-psychologických poraden vykonávají v řadě zemí poradci. Jsou to buď učitelé, kteří po absolvování předepsaného doplňujícího vzdělání vykonávají zčásti vzdělávací, zčásti poradenskou činnost, nebo speciálně kvalifikovaní poradci, kteří jako zaměstnanci školy vykonávají pouze poradenskou činnost. Tito poradci mají obvykle pedagogické vzdělání, učitelskou praxi a jsou absolventy víceletého speciálně zaměřeného postgraduálního studia. Na jejich přípravu pro poradenskou činnost a na možnosti rozsáhlého udržování a prohlubování dosažené kvalifikace jsou kladeny vysoké nároky (zejm. v USA). Vykonávají větší část běžného školního poradenství včetně vyhledávání problémových dětí a základní pedagogické a pedagogicko-psychologické diagnostiky.

Psychologové pak zastávají převážně funkci konzultantů při pravidelných návštěvách škol,

zajišťují odbornou psychologickou péči, tj. psychologickou diagnostiku a psychoterapii, pomoc při výběru dětí na vyšetření a vypracovávání odborných psychologických posudků v případech individuálních opatření.

Vedle poradců a poradenských center zaměřených výhradně na školní poradenství jsou stále častěji zakládána specializovaná poradenská pracoviště pro práci s mládeží, zaměřená např. na poradenství pro vzdělávání nezaměstnaných mladistvých, boj proti drogám, snížení kriminality apod. (Irsko, Holandsko).

Významnou oblastí poradenských aktivit v mnoha zemích je dále poradenství zaměřené na volbu životní dráhy. Často jsou zřizovány samostatné poradny, které se věnují výhradně této činnosti (Německo, Dánsko, Irsko, Kanada). Velká pozornost je věnována zejména výchově k povolání, tj. dlouhodobému procesu utváření jedince, jeho vztahu k povinnostem a k práci.

Aktivními účastníky poradenského procesu jsou vždy rodiče. Jejich podíl na zjištění i zvládnutí problémů dítěte je samozřejmý a často je podpořen i legislativně (Velká Británie, USA). Vyjádření rodičů doprovází veškerá rozhodnutí týkající se budoucnosti dítěte.

Mezi ústřední poradenská témata posledních let v oblasti výzkumné, osvětové a organizační patří prevence kriminality mládeže (včetně péče o nezaměstnané mladistvé). Jedním z hlavních trendů v oblasti organizace je snaha o větší propojenost a kontinuitu jednotlivých systémů poradenské péče o děti a mládež.

Současné požadavky a navrhované změny systému poradenství v našem školství

Podobně jako v zahraničí posouvá se u nás těžiště služeb poskytovaných

výchovným poradenstvím v posledních letech směrem k aktuálně a perspektivně ohroženým oblastem osobnostního a sociálního vývoje dětí a mládeže (drogy, šikanování, sídlištní kriminalita a další sociálně patologické jevy), aniž se však podstatně redukuje problémy, v nichž se naše poradenství už tradičně angažuje. Pomoc při řešení výchovných a výukových obtíží, stejně jako poradenství v oblasti volby životní dráhy se stává důležitou součástí sociální prevence. Poradenská péče o děti se zdravotním postižením se rozšiřuje zejména v souvislosti s požadavkem sociální integrace těchto dětí a s rozhodováním o možnostech a podmínkách jejich výukové integrace v běžných školách. Informační roli, kterou hráli výchovní poradci a pedagogicko-psychologické poradny v profesní orientaci, začínají zčásti přebírat informační poradenská střediska pro volbu povolání, která postupně vznikají při úřadech práce.

Vyhláška 130/1980 je dosud v platnosti. Úkoly poradenského systému vymezuje tato právní norma poměrně široce; nejasnosti vznikají především v důsledku zásadních změn v organizaci výchovného poradenství po roce 1989, neboť v souvislosti s nimi došlo i ke změnám podmínek pro činnost jednotlivých poradenských subjektů. Vyhláška 130 např. stanovuje jednotné personální obsazení pro všechny OPPP (nyní tedy státní poradny s okresní či obvodní působností). Vzhledem k nestejnému rozsahu územních celků a rozložení škol je jistě vhodnější stanovit počet pracovníků podle počtu potenciálních klientů (tj. předškolních dětí a žáků škol v územním celku, ve kterém poradna působí), podobně jako je tomu v západoevropských státech.

Schválená koncepce nových forem práce pedagogicko-psychologického (výchovného) poradenství a podkladový návrh nové vyhlášky stanovují počet 1500 potenciálních

klientů na jednoho odborného pracovníka s kvalifikací v oboru psychologie nebo v oboru speciální pedagogika. Současné reálné obsazení poraden je hluboko pod propo-
novaným stavem (ve státních poradnách připadalo v loňském roce na 1 odborného pracovníka s vysokoškolskou kvalifikací průměrně 3812 potenciálních klientů). Mezi PPP jsou navíc značné rozdíly, takže služby poskytované jednotlivými poradnami mají různý rozsah.

V souladu se zahraničními zkušenostmi je i navrhované posílení činnosti výchovného poradenství na školách a rozšíření kompetencí pracovníků, kteří poradenskou činnost na školách vykonávají.

Uvedená koncepce a podkladový návrh stanovují hodinovou dotaci pro práci poradenského pracovníka na škole na 2 hodiny týdně na každých 100 žáků školy. Na velkých školách by tedy mohla být činnost poradenského pracovníka, resp. poradenských pracovníků vykonávána až v rozsahu celého úvazku (nařízením vlády je v současné době stanovena pro činnost výchovného poradce v základní a střední škole s počtem žáků do 300 jedna hodina týdně, s počtem 300-450 žáků dvě hodiny týdně, s počtem žáků nad 450 tři hodiny týdně; ve speciálních školách je pak tento počet hodin stanovován podle počtu tříd). Zároveň se v obou materiálech prosazuje možnost světit poradenské úkoly na škole alternativně - podle potřeb a podmínek školy - výchovnému poradci, školnímu psychologovi nebo školnímu speciálnímu pedagogovi, případně je mezi tyto odborníky rozdělit. Bude-li pak v pedagogicko-psychologické poradně dostatečný počet odborných pracovníků a školy v její působnosti budou formou „školních obvodů“ mezi tyto odborníky rozděleny, svěří středně velké a menší školy poradenské úkoly pravděpodobně spíše výchovnému poradci, který bude pracovat v týmu se

„svým“ psychologem a speciálním pedagogem z poradny - tento model také nejorganičtěji navazuje na dosavadní vývoj poradenství u nás. Pro velké, zejména městské sídlištní školy bude možná naopak výhodnější zaměstnat na část úvazku vlastního školního psychologa či školního speciálního pedagoga a rozšířit tak „školní poradenský tým“ o činnost těchto odborníků.

V současné době je třeba především dořešit podmínky zařazování nestátních poradenských zařízení do sítě škol a školských zařízení, vzdělávání a gradaci profesní dráhy jednotlivých odborníků, kteří v poradenství pracují, problémy související s posunem těžiště poradenských služeb k prevenci a intervenci. Je třeba vymezit obsah standardní poradenské péče a nově řešit i způsob financování celého poradenského systému.

Literatura:

- HRABAL, V. st.: Ke koncepci a historii československého výchovného poradenství. Informace PPP NVP, ročník 1980.
- Nařízení vlády ČR č. 503/1992, kterým se stanoví míra vyučovací povinnosti učitelů a míra výchovné práce ostatních pedagogických pracovníků ve školství. Sbírka zákonů, ročník 1992, částka 101, s. 2994-2998.
- SLAVÍKOVÁ, I.: Nástin koncepce nových forem práce výchovného poradenství. Materiál IPPP ČR, listopad 1994.
- PICKOVÁ, P.: Zahraniční zkušenosti. Materiál IPPP ČR, leden 1995.
- VODĚRKOVÁ, J. a kol.: Koncepce nových forem práce výchovného poradenství (pracovní verze návrhu). Materiál IPPP ČR, červen 1995.
- Materiál IPPP ČR, červen 1995. Zpravodaj „Výchovné poradenství“ 5/1995, s. 44-62.
- MASÁKOVÁ, V. - HRADECKÝ, V.: Odborná funkčnost PPP. Zpráva z tematické inspekce. Materiál ČŠI, červenec

-
1995. Zpravodaj „Výchovné poradenství“ 6/1995, s. 5-22.
- BRUNCLÍKOVÁ, J.: Koncepce nových forem práce pedagogicko-psychologického (výchovného) poradenství. Materiál MŠMT ČR, říjen 1995. Zpravodaj „Výchovné poradenství“ 6/1995, s. 39-47.
- SLAVÍKOVÁ, I.: Podkladový návrh nové vyhlášky o výchovném (pedagogicko-psychologickém) poradenství. Materiál IPPP ČR, únor 1996. Zpravodaj „Výchovné poradenství“ 7/1996, s. 23-33.
-

PRODUKCE VYDAVATELSTVÍ PEDAGOGICKÉ FAKULTY
UNIVERZITY KARLOVY

- Machová, S. - Švehlová, M.: Sémantika & pragmatika jako lingvistické disciplíny. 192 s.
- Pařízek, V.: Obsah vyučování. Solfronk, J.: Zkoušení a hodnocení žáků. Učební texty z didaktiky č. 2. 35 s.
- Prokop, J.: Škola jako sociální útvar. 44 s.
- Sokol, J.: Malá filosofie člověka & slovník filosofických pojmů. 262 s.
- Spilková, V. a kol.: Didaktická východiska primárního vzdělávání dětí na základní škole. 82 s.